

Tanzimat Sonrası Türk Düşüncesinde İlimler Tasnifi

Varlığa anlam vermek ve bir anlam küresi inşa etmek insan aklının en başta gelen özelliğidir. İlimler, varlığa ilişkin sorgulamaların sistematik hale gelmiş biçimleridir. Varlığı kendi içinde muhtelif açılardan simfolandırmak, kaçınılmaz olarak ilimler tasnifi çalışmalarını beraberinde getirmiştir. Aristoteles'ten Fârâbî'ye, Taşköprizâde'den İzmîrî'ye uzanan çizgide sözü edilen konu üzerine epey mürekkep harcanmış, değişen hayat şartları ve buna uygun gelişen ilimler göz önünde bulundurularak tasnifler sürekli güncellenmiştir.

İlimler ve sanatlar, itibar gördükleri yerde çiçek açar. Büyük devletler, aynı zamanda çeşitli ekoller ve teorilerle ilimlerin ve sanatların kendinde meyyeye durduğu yerlerdir. Büyük bir cihan devleti olan Devlet-i Aliyye özellikle Tanzimat sonrası dönemde oldukça hızlı değişim ve dönüşüm geçirmek durumunda kalmıştır. Batı'ya gönderilen sefirler, talebeler ve oradan getirilen eğitimciler yanında yeni açılan okullar, değişen müfredatlar söz konusu dönemde geçmişten tevarüs edilen ilimlerle 'müsbet' olarak nitelenen ilimlerin nasıl karşılandığı sorusunu gündeme getirmiştir.

Bu çalışmada Tanzimat sonrası dönemde ilimlere ne oldu sorusuna cevap aramaya çalışılmıştır. Her biri kendi alanında yetkin isimlerin kaleme aldığı yazılar, yakın tarihte ilimlerin tasnifi konusuna açıklık getirmektedir. Zihniyet değişimlerini, toplumsal dönüşümlerin düşünceye ve sosyal hayata yansımaları, eski ile yenisinin ne şekilde uzlaştırılmaya çalışıldığını mezkûr tasniflerde görebilmek mümkündür. Tarihsel süreçte ve özellikle çağımızda uzmanlık alanı itibarıyla çeşitli ilimlerin oldukça girifti hale geldiği, hatta bazılarının iç içe geçtiği bilinmektedir. Onun için dünya görüşlerinin oluşumunda temele alınan ilimlerin süreç içinde değişim gösterdiğini dikkate alarak geleceğe yönelik sağlıklı teoriler kurabilmek adına yakın tarihte ilimlerin nasıl şekillenip dönüşüm geçirdiklerini bilmek herkes için faydalı olacaktır.

cizgi

www.cizgikitabevi.com
f t i /cizgikitabevi

AHMET ÇAPKU
EDITOR

Tanzimat Sonrası Türk Düşüncesinde
İlimler Tasnifi

Tanzimat Sonrası Türk Düşüncesinde İlimler Tasnifi

EDİTÖR
AHMET ÇAPKU

cizgi

cizgi

Tanzimat Sonrası Türk Düşüncesinde İlimler Tasnifi

Editör
Ahmet Çapku

Çizgi Kitabevi Yayınları: 1403
Felsefe

©Çizgi Kitabevi
Ekim 2022

ISBN: 978-605-196-869-8
Yayıncı Sertifika No:52493

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
- Cataloging in Publication Data (CIP) -

Editör
ÇAPKU, Ahmet
Tanzimat Sonrası Türk Düşüncesinde İlimler Tasnifi

Anahtar Kavramlar
Key Concepts

Türk Düşüncesi, Modernleşme, Felsefe, İlimler Tasnifi
Turkish Thought, Modernization, Philosophy, Classification of Sciences

Baskıya Hazırlık: Çizgi Kitabevi Yayınları
Tel: 0332 353 62 65- 66

Baskı: Sebat Ofset
Sertifika No: 46039

ÇİZGİ KİTABEVİ

Sahihiata Mah.	Alemdar Mah.
M. Muzaffer Cad. No:41/1	Çatalçeşme Sk. No:42/2
Meram/ Konya	Cağaloğlu/ İstanbul
(0332) 353 62 65 - 66	(0212) 514 82 93

www.cizgikitabevi.com

   / cizgikitabevi

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	7
GİRİŞ	11
TANZİMAT'IN MEDRESE KÖKENLİ DEVLET ADAMI AHMET CEVDET PAŞA'NIN İLİMLERİ SAYIMI	33
Mustafa Said KURŞUNOĞLU	
NAMIK KEMAL'İN METİNLERİNDE BİLİM-AKIL İLİŞKİSİ.....	93
Nergiz AYDOĞDU	
AHMED MİDHAT EFENDİ'DE İLİMLER TASNİFİ	109
Ali UTKU	
BABANZÂDE AHMED NÂİM'DE BİLİM, FELSEFE ve AHLAK.....	125
Nazangül ADA DALKIRAN	
MEHMET AKİF'İN ŞİİR DÜNYASINDA MAZİ TENKİDİ ve MEDENİYET TEKLİFİ.....	151
Fulya İBANOĞLU	
ABDULLAH CEVDET'TE İLİM ZİHNİYETİ	181
Ahmet ÇAPKU	
İKİ KÜLTÜRÜ BULUŞTURMA YOLUNDA: YİNELENEN BİR <i>TERCÜME, TELİF, TADİL</i> ve <i>İKMAL</i> DENEYİMİ.....	201
İshak ARSLAN	
MÜNİF PAŞA ve MODERN BİLİM	229
Metin Kayahan ÖZGÜL	
İLİMLERİN "ÇEŞİTLENMESİ" ve GASPIRALI İSMAİL BEY	243
Mehmet Bilal YAMAK	

TAKSİM-İ ULÛM GELEN-EK-İNİN KAYIP BİR HALKASI OLARAK EMRULLAH EFENDİ'NİN "İLM-İ HİKMET/FELSEFE" ADLI ESERİ	257
Recep ALPYAĞIL	
AHMED ŞUAYB'İN İLİMLERE BAKIŞI ve İLİMLER TASNİFİ	269
Fatma Zehra PATTABANOĞLU	
SALİH ZEKİ BEY - POZİTİVİST BİLİMLER SINIFLAMASI	301
Ebubekir DEMİR	
RIZA TEVFIK BÖLÜKBAŞI'DA BİLİMLER TASNİFİ MESELESİ	329
Halide YENEN	
ŞEHBENDERZÂDE FİLİBELİ AHMED HİLMİ'DE İLİMLER TASNİFİ.....	355
Abdülkerim ASILSOY	
KADİM ve CEDİD ARASINDA İLİMLER: İZMİRLİ İSMAİL HAKKI'NIN <i>TASNİFU'L-ULÛM</i> ADLI RİSALESİ.....	373
Tahsin DEMİR	
KİTABA KATKIDA BULUNANLAR.....	395

ÖNSÖZ

İnsan, eşyaya anlam veren bir canlıdır. Maddi ve manevi yönüyle varlığı anlamak ve anlamlı kılmak, onun temel özelliğidir. Zihin dağarcığında yer alan ve dile gelen kavramlar bir örüntü halinde basitten karmaşığa doğru gider ve sistemli düşünce biçimini alır. Düşünürler, Aristoteles'ten bu yana sistemli düşünceyi oluşturan ve 'ilim dalı' halini alan düşünce biçimlerini çeşitli şekillerde tasnif etmişlerdir. Bu gelenek önemine binaen günümüzde de devam eder.

İlimler niçin tasnif edilir, hangi gerekçeler onları sınıflandırmayı gerekli kılar ? Tasnif muayyen bir dünya algısını ve zihniyeti gösterir mi, müfredat açısından önemi nedir ? İlimler, ilerleyen evrelerde içerik ve metod olarak değişim geçirir mi veya herhangi bir ilim dalı bir başkası ile bir araya gelip yeni bir ilim dalı oluşturur mu ? Bu açıdan ilimleri hangi ilkelere göre tasnif etmek gerekir şeklinde sorular, bu çalışmanın konusudur. Hayat dinamik ve değişim kaçınılmaz olduğundan ilimlere yüklenen anlamlar zamanla değişimden nasibini alır. Astroloji-astronomi, simya-kimya farklılığında görüleceği üzere nice ilim dalı, içerdiği bilgide kesinlik, fayda, kapsamlılık gibi çeşitli gerekçelerle ön plana çıkabilir. İlimler arasında hiyerarşinin nasıl işlediğinin bilinmesi, ilimlerin birbiri ile irtibatları ve aralarındaki geçişkenliklerin ne şekilde olduğu, zihnin işleyişi açısından sistemli bir bütünü yakalamak adına ilimler hemen her dönemde çeşitli bakış açılarına göre tasnife tabi tutulmuştur.

Özellikle Tanzimat dönemi sonrası yönünü batıya dönen Osmanlı Devleti, batıyı güçlü kılan unsurların neler olduğunu anlamak için belli bir çaba içine girmiş, batıya talebeler gönderilmiş, oradan mühendisler getirilmiş ve eğitim dili, müfredât başta olmak üzere hayatı, tabiatı, tarihi yeniden ele alma ihtiyacı hâsıl olmuştur. Söz konusu yeni bakışın sosyal hayata ve ilimlere yansımaları kaçınılmaz olmuştur. Onun için bazı ilmî eserlerin isminde 'yeni' sıfatının bulunması buna işaret eder. İctihad kapısının kapalı olup olmadığı tartışmaları, eski kaynaklara dönüş çağrısı, tarihi yeniden okuma

gayreti, asrîleşme eğilimi sözü edilen durumun ilim dünyasına ve gündelik hayata yansımalarından sadece birkaçıdır.

Medreseler yanında mekteplerin devreye girmesi, Dârulfünûn yanında Dârulmuallimât'ın açılması, ilim ve kültür hayatının çeşitlenmesi hatta yer yer farklılaşması yanında batı karşısında kuvvetli olmak için tabiat araştırmalarına ve teknik bilgi edimine yönelik ilimlerin ders müfredâtlarında ciddi şekilde yer alması kendini göstermiştir. Bütün bunların bir milletin düşünce hayatında birtakım değişiklikleri beraberinde getirdiği izahtan vârestedir. Lâle Devri'nde ilim zihniyeti açısından ne oldu sorusu ayrı bir önemi haizdir. Biz bu çalışmada Tanzimat sonrası dönem ile Cumhuriyet'in ilk yılları arasındaki değişim ve dönüşümün ilim zihniyetine, müfredâta nasıl yansıdığı ve hangi bakış açılarına göre tasnifler yapıldığı hususunda bir fotoğraf çekmek istedik.

Bu açıdan elinizdeki çalışma kendi bütünlüğü içinde 'ilimler tasnifi'ni konu edinmektedir. Bununla birlikte Ahmet Cevdet Paşa (1822-1895), Namık Kemal (1840-1888), Ahmet Midhat Efendi (1844-1912), Babanzâde Ahmed Naim (1872-1934), Mehmet Akif (1873-1936), Abdullah Cevdet (1869-1932), A. Adnan Adıvar (1882-1955) gibi düşünürlerin ilimler tasnifi, bir dönemin ilim zihniyetini anlayabilmek için okunabilir. Mehmed Tahir Münif Paşa (1830-1910) ve Gaspıralı İsmail Bey'in (1851-1914) ilimler tasnifini, kendilerinin eğitimci olmaları hasebiyle müfredat açısından nazar-ı dikkate almaya değer. Emrullah Efendi (1859-1914), Ahmed Şuayıb (1876-1910), Salih Zeki Bey (1864-1921), Rıza Tevfik Bölükbaşı (1869-1949), Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi (1865-1914), İzmirli İsmail Hakkı (1869-1946) gibi isimler ilimler tasnifi ile ilgili eserler kaleme almışlardır. Eserin 'içindekiler' kısmının düzenlenmesi buna göre yapılmıştır. Düşünürlerin hemen hepsi Osmanlı'nın son dönemini ve bir kısmı ise Cumhuriyet'in ilk yıllarını idrak etmişlerdir. Bu açıdan bir büyük devletin tarihe karıştığı, onun yerine yeni bir devletin kurulduğu aşamadaki hızlı değişimleri göz önüne alırsak mezkûr kritik evrede ilimler tasnifi nasıl bir şekil almıştır sorusu, kendini bir ihtiyaç olarak hissettirir.

Çalışmamızda Baha Tevfik, Ziya Gökalp, Mehmet Ali Aynî, Mustafa Sâti' el-Husrî gibi isimlere yer vermek istedik. Ancak 'dehrin hây u hây' içinde umulanlar ile bulunanlar bazen örtüşmeyebiliyor. Eserin sonraki baskılarında mezkûr düşünürleri de eserimize konu edinmeyi ümit ediyoruz. Eserin isimlendirilmesi ayrı bir çalışmayı gerekli kılmıştır. 'Tasnif', 'taksim', 'tertib', 'tarif', 'nefâis' gibi isimlendirmelerin her birinin kendine göre gerek-

çesi vardır. Biz burada ‘tasnif’ ile ‘taksim’ kavramları arasında ‘tasnif’i tercih ettik. M. Namık Çankı’nın, *Büyük Felsefe Lügati*’nda; “Taksim kelimesi bugünkü ‘tasnif’ yerinde kullanılmıştır”¹ ifadesinde belirttiği üzere günümüz anlam dünyasında ‘tasnif’in daha yerinde olduğu kanaati bizde hâsıl olmuştur. Bununla birlikte Emrullah Efendi ile ilgili yazıda ‘taksim’ kelimesinin tercih edilmiş olmasının gerekçeleri dikkat çekicidir ve daha derinlikli araştırılması gereken bir konudur. Aynı husus ‘ilim’, ‘bilim’ kavramları açısından da geçerlidir. Biz bu çalışmayı, Tanzimat sonrası Türk düşüncesi açısından konu ile ilgili bir ilk adım olarak görüyoruz ve eserdeki yazıları, ilerleyen aşamalarda çok yönlü olarak incelemeyi ve geliştirmeyi umuyoruz.

İlimler tasnifi konusunun çok boyutlu olduğunun farkındayız. Şu kadar var ki, yakın tarihte ilmî disiplinler nasıl ele alınmıştır sorusuna imkân ölçüsünde cevap aramak istedik. Bu çalışmanın vücut bulmasına katkı sağlayan yazarlara ayrı ayrı teşekkür ediyorum. Sağolsunlar, varolsunlar. Çalışmamızda yazarların kitap bölümü başlıkları ve metin içindeki alt başlıklar olduğu haliyle korunmuştur. Dipnotların verilme biçimi, mümkün mertebe kendi içinde tutarlılığı sağlayacak şekilde verilmiştir.

Eserin yayımını gerçekleştiren Çizgi Kitabevi Yayınları sahibi ve çalışanlarına müteşekkirim. Mezkûr yayınevinin ‘Osmanlı Felsefe Çalışmaları’ dizisinin editörlüğünü yürüten ve bu alanın duayeni konumunda gördüğüm Ali Utku hocaya minnettarım. Çalışmamızın konuya ilgi duyanlar için faydalı olmasını temenni ediyorum.

Muvaffakiyet O’ndandır.

Ahmet Çapku
Kırklareli 2022

¹ Bkz. Mustafa Namık Çankı, *Büyük Felsefe Lügati-I (A-E)*, yay.hzl. Recep Alpyağıl, İstanbul 2021, İz Yay., sf. 1200. (Division/Taksim maddesi).